

A NORMÁN INNEN ÉS TÚL

TÖRTÉNETI KOLLÉGIUM
2017

4/1892

A kötet megjelenését
az ELTE BTK Hallgatói Önkormányzatának Tudományos Bizottsága
és a PatikaPlus gyógyszertárhálózat támogatta

Szerkesztők:
Kovács Janka
Kökényessy Zsófia
Lászlófi Viola

A címlapon Jef Aérosol munkája látható.

Kiadja az ELTE BTK Történeti Intézetében működő
Történeti Kollégium.

ISBN 978-963-284-882-2

Nyomdai előkészítés: Gembela Zsolt
Nyomdai kivitelezés: Robinco Kft.
Felelős vezető: Kecskeméthy Péter

TARTALOMJEGYZÉK

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS	7
ELŐSZÓ	9
TÖRVÉNY ÉS NORMASZEGÉS	
Molnár Dániel Deviancia, ideológia, politika Az 1640-es évek új-angliai bestialitási hulláma	13
Bálint Petra „Csak valamennyire, de egészen lopásnak sehogy sem ösmerhetem” A bűnösség kérdése és határai a 18-19. századi köznép körében	29
Bezenyi Tamás „Nem szabad minden egyszerű tolvajlásból rendszer-ügyet csinálni” A szocialista kori magánkereskedelem és állami vendéglátás területén jelentkező szervezeti és szervezetséget mutató bűnelkövetői hálózatok összehasonlítása	47
Polyák Petra Társadalmi bíróságok a felsőoktatásban az ötvenes évek elején	79
Szász Antónia A kiberbűnözés társadalmi kontextusa	95
REPREZENTÁCIÓK	
Kovács Janka Nyomor, bűn és kiszolgáltatottság. Női szerepek a londoni „alvilágban” a 16-17. századi irodalmi források tükrében	125
Steinmacher Kornélia A boszorkányság 19. századi irodalmi tükre. A bűnbakképzés és normaszegés határpontjai Arany János <i>Vörös Rébék</i> , Mikszáth Kálmán <i>Galandáné asszonyom</i> és Cholnoky Viktor <i>Polixéna kisasszony pöre</i> című műveiben	145

Bálint Angelika

„A nyomornak nincs mit kockáztatnia”

A kriminalizáció logikája a szegénység 20. század eleji ábrázolásaiban. 165

Lászlófi Viola

A nemzet történéseiből tudományos csaló – a magyar Osszián-történet 181

VALLÁS ÉS NORMARENSZER

Kökényessy Zsófia

Család és normaszegés Szent Ágoston *Vallomásaiban* 203

Gyöngyössy Orsolya

Adatok a római katolikus plébánosok erkölcsfegyelmzési

gyakorlatának vizsgálatához a 19–20. században 215

Frauhammer Krisztina

A test a Szentlélek temploma (Normaszegő szexualitás?) 227

ABSZTRAKTOK 247

ENGLISH ABSTRACTS 256

SZERZŐINK 265

Frauhammer Krisztina

A test a Szentlélek temploma (Normaszegő szexualitás?)

„Egy dolog kétségtelen. A modern Magyarország fejlődése lépést tart a külföldével, bajaik tehát közösek: a középosztály elszegényedése, a házasságok számának apadása nálunk is ijesztően mutatkozik. Tehát a nőkérdés is mind sürgetőbben fogja a társadalmat megmozgatni. Keresztény iránymását ne engedjük a kezünkől kisiklani.”¹

Így zárta a *Katolikus Szemle* hasábjain három részes női emancipációról szóló tanulmányát 1900-ban Vetési József, a kor neves katolikus újságírója.² A cikk szerzője arra figyelmezteti a keresztény értelmiségi olvasói kört, hogy a nők ügyével, szerepkörével és helyzetével az egyháznak is foglalkoznia kell. Keresztény válaszokat kell adnia a formálódó polgári társadalom nőket is érintő kérdéseire, így például a nők oktatásának, munkavállalásának, jogi helyzetének, családban betöltött szerepkörének ügyére. E fontos közéleti kérdések mellett olyan látszólag jelentéktelenebb ügyek is egyházi állásfoglalást kívántak, mint a nők szexuális viselkedése és morálja. Az okok között elsősorban azoknak a jelentős társadalmi és szellemi mozgalmaknak (naturalizmus, feminizmus, pszichoanalízis) a megjelenését és hatását kell látnunk, amelyek kapcsán a szexualitás kérdése az emberi szabadság általánosabb problémakörének részeként megjelent a kor nyilvános diskurzusaiban, illetve a hagyományos (irodalom, képzőművészet) és a modern (fénykép, film) médiumokban.³

A szexualitás fogalma is egy új, mesterséges konstrukció volt, ekkor került be a köznyelvi használatba.⁴ Gyökerei a 18. századig nyúlnak vissza, amikor a szexualitás dolgairól való gondolkodás alapvetően megváltozott, és kialakulóban volt egy újfajta látásmód, amelyet a szabadságról, individualizmusról, természeti törvény-

¹ Vetési 1900: 898.

² A *Katolikus Szemle* a korszak legnagyobb egyházi kiadója, a Szent István Társulat irodalmi és tudományos folyóirata volt 1887 és 1944 között. Az egykor papnak készülő Vetési József (1860–1909) bölcséleti doktor és újságíró számos cikket írt a lapnak. (Szinyei 1891–1914.)

³ Szigeti 2002.

⁴ Az egyén nemét leíró szex főnévből képzett szexuális melléknév jelentést csak a 18. században kezdték kiterjeszteni a nemzésre. Ebben fontos szerepe volt annak, hogy a biológia és az orvostudomány egyre gyorsabb ütemű fejlődése lehetővé tette az anatómiai sajátosságok és a viselkedés összefüggéseinek megállapítását. Például azt, hogy a növények és állatok is nemi lények, s nemük erősen befolyásolja viselkedésüket.

ről folyó 19. századi diskurzusok és a rohamosan fejlődő orvostudomány formáltak.⁵ A 19. század előtt a nemi élet témaköre az emberi élet szerves részét képezte; a kora újkori állam e kérdéseket csak a házasság vonatkozásában vette figyelembe, és fontos szocioökonómiai, büntetőjogi ügyekkel kapcsolta egybe.⁶ Elsősorban a nők szexuális reprodukív szerepére fókuszált, hiszen annak anyagi vonatkozásai is voltak. Ennek megfelelően a közélet meghatározó szereplői kétféle szexuális viselkedésformából indultak ki: a házasságon belülből és a házasságon kívülből. Mivel a házasságon kívüli kapcsolatból született gyermekben problémát láttak (a közösségnek kellett felnevelni), a testi kapcsolat egyedüli helyéül a házasságot jelölték meg. Minden egyéb más szexuális forma kívül esett az elfogadhatón.⁷ E gondolat közbeszédben való egyre gyakoribb artikulálása mögött azt is látnunk kell, hogy a nők szexuális reprodukív szerepe aggodalommal töltötte el az új európai elitet. A kor vezető férfijai attól féltek, hogy a nő viselkedésével szétszakíthatja, szétrombolhatja a társadalmi rendet. Ebből adódóan szükségesnek tartották a nemi élet legális és következetes figyelését és korlátozását.⁸ Egy olyan morális ideált, viselkedési mintát alakítottak ki a társadalom jólétének érdekében, amelyben a moralitást összekapcsolták a szexualitással. A nők ebben az elképzelésben egyszerre voltak erővel teli és gyenge egyének. Gyengék és jelentéktelenek voltak abban az értelemben, hogy másodlagos és engedelmes szerepet osztottak rájuk. Ugyanakkor jelentős is volt a szerepük, hiszen a privát szférába tolvá őket szexuális erőt ruháztak rájuk, hiszen ők voltak azok, akik gyermekeket szültek, és az ő dolguk volt a család és a társadalom morális rendjének fenntartása.⁹

Mindezen folyamatok hatására a szexualitás a polgári korszak egy fontos témájává vált, és ebből az egyház sem vonhatta és nem is vonta ki magát. Azonban míg a világi intézmények és nyilvánosság fórumainak e témában folytatott diskurzusairól könyvtárnyi irodalommal rendelkezünk, addig az egyház álláspontjáról, különösen Magyarországon, nagyon hiányosak a feldolgozásaink. Sőt, a kutatóknak néha az a benyomása, hogy ez a téma szinte tabusítva lett az utóbbi évtizedekben, és egyfajta szemérmes hallgatás övezi. Jelen írás keretei között nem vállalkozom

A szex és a szexualitás fogalma így új dimenziót kapott, és a 19. század folyamán egy sor újabb és pontosabb megjelöléssel bővült. Megjelentek például a „szexuális vágy”, a „szexuális funkció” és a „szexuális aktus” fogalmi. Michel Foucault mutatott rá arra, hogy a fogalmak bővülése és pontosabbá válása mellett a 19. században egyre növekedett a témáról folytatott diskurzusok száma is, legalábbis jogi és orvosi vonatkozásban. A szexuális viselkedés pszichológiai tanulmányozása – vagyis a szexuális szerepek, képességek, motivációk és teljesítmények komolyabb vizsgálata – azonban a 19. században épphogy megkezdődött, s csak a 20. században bontakozott ki. Bővebben lásd: Szilágyi 2005: 11–13; Foucault 1999: 19–52; Frevert 1986: 129–130.

⁵ Hull 1988: 49.

⁶ Hull 1988: 50–51.

⁷ Hull 1988: 52.

⁸ Fuchs–Thompson 2005: 24.

⁹ Fuchs–Thompson 2005: 34.

arra, hogy a korabeli magyar katolikus egyház szexualitásról kialakított álláspontját a maga teljességében megragadjam. Csupán a 19–20. század fordulóján (1885–1925) Magyarországon kiadott, katolikus, elsősorban a nők, fiatal lányok és ifjak számára összeállított imakönyvek, elmélkedésgyűjtemények szövegeiben közvetített nézeteket kívánom elemezni, és a kortárs közvélemény álláspontjával összevetni. Céloom az egyház évszázadok során formált toposzának, mely szerint a test a Szentlélek temploma,¹⁰ és az ebből fakadó szexuális viselkedés egyházi megítélésének és normáinak bemutatása, értelmezése. Az eddig teljesen feltáratlan forráscsoport ima- és elmélkedésszövegeit, gyónáshoz kapcsolódó lelkiismeretvizsgálatait és lelki tükreiket felhasználva, arra keresem a választ, hol jelölte ki a korabeli klérus a szexualitás elfogadható határait és miként értelt e határok kijelölésekor. Azaz nem egy, a katolikus egyházhhoz kapcsolódó teológiai tételt mutatok be. Sokkal inkább azokat az álláspontokat, amelyekkel a hívó találkozhatott a mindennapi vallásgyakorlást segítő ima- és elmélkedésszövegek olvasása közben, és esetlegesen hatással lehettek mentalitására és mindennapi viselkedésének formálására.

A forrásokról és szerzőkről

Számos olvasástörténettel, alfabetizációval foglalkozó tanulmányban olvashatunk arra vonatkozó megállapításokat, hogy a Biblia és az imakönyv évszázadokon keresztül a legolvasottabb művek között szerepeltek.¹¹ Ennek ellenére máig sokak figyelmét elkerüli e műfaj, jóllehet a gondolkodás, magatartás alakítójaként, lelki- és mentalitástörténeti hatásuk nagyon jelentős. Egy több éve tartó, imakönyvet feldolgozó projekt irányította a figyelmemet a forrásanyagra.¹² A projekt során fő célunk az, hogy az imakönyvek szövegeinek felhasználásával feltárjuk a szerzők, azaz a klérus által szisztematizált és továbbadott vallási tanításokat, az egyes

¹⁰ A gyakran használt kép eredetét Szent Pál korinthusiakhoz írott levelének szavaira lehet visszavezetni: „Nem tudjátok, hogy aki tisztátalannal egyesül, az egy testté lesz vele? Az írásban ugyanis ez áll: Ketten egy testté lesznek. Aki azonban az Úrral egyesül, egy lélek vele. Minden bűn, amelyet az ember elkövet, a testén kívül van, de a kicsapongó a tulajdon teste ellen vét. Nem tudjátok, hogy testetek a benmetek lakó Szentlélek temploma, akit Istentől kaptatok? Nem tudjátok, hogy nem vagytok a magatokéi? Nagy volt a váltásádjátok! Dicsőítsétek meg tehát Istent testetekben.” (1 Kor. 6, 16–20.)

¹¹ A teljesség igénye nélkül: Bödeker–Chaix–Veit 1991. különösen 13–24; Tóth 1996. különösen 80–82; Sz. Kristóf 1995. 64–104; Keszeg 2008. 79.

¹² A projekt során elindítottuk Az 1800 utáni imakönyvek adatbázisát. Ennek elérhetőségét lásd a tanulmány végén a felhasznált forrásoknál. Az imakönyvek nőrtörténeti kutatásokban alkalmazható forrásértékét már többen is felismerték. Így katolikus vonatkozásban Edit Saurer munkái lehetnek irányadók (Saurer 1990a: 37–59; Saurer 1991: 335–358.), protestáns vonatkozásban Juliane Brandt tanulmányait említhetjük (Brandt 2004: 16–21; Brandt 2005: 96–127.), a zsidóság női imakönyveinek elemzéséhez pedig Bettina Kratz-Ritter 1995-ben, Weissler Chava 1998-ben és Devra Kay 2004-ben megjelent monográfiája adhat kiinduló támpontokat.

felekezetek dogmatikai tételeit, és ezeken keresztül próbáljunk közelíteni egy adott kor vallási kultúrájához, spiritualitásához. A könyvek szövegei arra is lehetőséget adnak, hogy társadalomtörténeti szempontokat is érvényre juttassunk elemzésükkor, hiszen imáik nem teljes mértékben individualizált alkotások, szerteágazó igényeknek kívánnak megfelelni. Normatív jelleggel bírnak, útmutatást adnak az olvasóknak, elmagyarázzák számukra a kötelességeiket, és arra törekednek, hogy a legkülönbözőbb szituációkban és minél több embernél felhasználhatóak legyenek. A könyvek szerzői és összeállítói is használatra, olvasásra, újraindításra szánták műveiket, ezért imáik sem teljes mértékben individualizált alkotások, tehát egyfajta „tömegigényt” próbáltak kielégíteni általuk.¹³ Mindezek miatt az imakönyv műfajához tartozó szövegtípusok sokrétűen képesek megjeleníteni a nőkkel, fiatalssággal szemben támasztott egyházi elvárásokat, erkölcsi nézeteket és a viselkedésüket szabályozó normákat. Emellett az alfabetizáció szintjében bekövetkező kedvező változások (különösen a nők esetében), az imakönyvek populáris jellege, valamint tömeges termelése is alkalmassá tette a műfajt arra, hogy a klérus pasztorációs eszközként használja fel őket álláspontjának közvetítésére.¹⁴ Ahogy az egyik könyv előszavában is olvashatjuk: fokozzák a vallási buzgalmat, tökéletesítik az erkölcsöt, előmozdítják a testi-lelki épséget, az olvasó kötelességeit tükröként tárják elő.¹⁵ A szerzők úgy vélték, az imák és elmélkedések gyakori újraolvasása, a gyakori gyónás és áldozás lehet az egyik leghatékonyabb eszköze az elvárások és kötelességek memorizálásának és a hívek „híterőssé, ájtatossá, tiszta testűvé és lelkűvé” válásának.¹⁶

Jelen tanulmány megírásához kilenc, 1885–1925 között kiadott, magyar nyelvű, katolikus hívek számára összeállított imakönyv szövegei és egy lelki

¹³ Brandt 2005. 101.

¹⁴ Az imakönyvek népszerűségére vonatkozó szakirodalmi utalásokat néhány (a vizsgált korszakban közismert) imakönyv kiadási számára vonatkozó mennyiségi adattal is aláhúzhatjuk. Példaként említendő Pázmány Péter *Keresztényi Imádságos Könyve*, mely 1606-tól 1885-ig 27, Pongrácz Eszter *Arany koronája*, mely 1719 és 1911 között 38, Ujfalusi Judit sokat olvasott népkönyve a *Makula nélkül való tükrök*, amely 1712 és 1904 között 18, Szikszai György protestáns *Keresztényi Tanítások és Imádságok* című 1786-os imakönyve pedig 76 kiadást ért meg. Néhány 19. századi imakönyv esetében ismerjük az egyes kiadások példányszámait is, ezek szintén a tömeges használatra utalnak. Így tudjuk például, hogy Tárkány Béla nagyon népszerű *Lelki mannáját* 244.000 példányban, *Vezérszavát* 21.000 példányban, Nogall János *Vezérszavát* a *legfölségebb Oltárszentség imádságára* című könyvét 119.000, Soós István *Liliomfűzér* című elsőáldozási imakönyvét 24.000 példányban, Dr. Walter Gyula *A Boldogságos Szűz tiszteletére* című imakönyvét az 5. kiadásakor már több, mint húszezer példányban adták ki. Az adatok forrásai: Szinnye 1891–1914; Frauhammer 2013.

¹⁵ Ágoston 1930: 3.

¹⁶ Hock 1903: Előszó.

olvasmányokat tartalmazó füzet szolgáltak forrásul.¹⁷ Az adatbázis anyagából történő kiválasztásukat elsősorban a speciális, tematikus jellegük motiválta. Egy kivétellel (*Égi orgona virágok*) nők, fiatal lányok, vagy általában a tanuló ifjúság számára állították őket össze, és ennek megfelelően többnyire tartalmaznak önálló erkölcsnemesítő, oktató jellegű fejezeteket.¹⁸ A könyvek címléírásai és előszavai alapján az is körvonalazható, hogy jelentős részüket egyházi középiskolák, illetve általában a városi, olvasni, írni tudó műveltebb ifjak és lányok, egyházi leánytársulatok tagjai számára állították össze.¹⁹ Ezt a feltételezést erősíti a szerzők köre is, akik szinte kivétel nélkül pap vagy szerzetes gimnáziumi, főgimnáziumi tanárok az ország különböző városi iskoláiban (Budapesten, Székesfehérváron, Szegeden, Eperjesen).²⁰ Ezek a középszintű oktatási intézmények elsősorban a középosztály tagjai számára nyújtottak tanulási lehetőséget.²¹ Ez a körülmény nemcsak a szerzők célközönségét, hanem a könyvek lehetséges olvasói körét is kijelölte. Ismert, hogy az oktatásügy döntő mértékben egyházi kézben maradt a kiegyezés után is. A katolikus iskolák átfogó rendszere mind méreteit, mind eredményeit és hatá-

¹⁷ A felhasznált imakönyvek és a lelki olvasmányokat tartalmazó füzet pontos bibliográfiai adatait lásd a tanulmány végén, illetve további részletes információkkal *Az 1800 utáni imakönyvek adatbázisa* szolgál. Az imakönyvekben a kiadási példányszámra vonatkozó adat nincs, a kis füzet címlapja viszont jelzi, hogy a *Kis Könyvtár a Kath. Hívek számára* sorozathoz tartozó füzet jelen kiadásából 20.000 (!) db készült. Molnár József *Égi orgona virágok* című imakönyve szintén nagyon népszerű volt, 1903 és 1918 között 14 alkalommal adták ki.

¹⁸ Az alfabetizációban és olvasáskultúrában bekövetkező pozitív változások új megvilágításba helyezték az egyházi kiadású nyomtatott termékeket: bennük a pasztoráció új lehetőségeit látta a klérus. Ennek fényében születtek a 19. század második felétől az újabb, immár célzottan egyes társadalmi csoportnak címzett (nők, lányok, tanulóifjúság, anyák, katonák, özvegyek, művelt katolikusok) korszerű imakönyvek. Bennük már nem pusztán gyönyörködött, vigasztaló imákat találhatunk, amelyek szavakba öntötték az ember Isten felé kinyilvánított óhaját és panasztát, hanem egyre gyakrabban tanácsadó, pedagógizáló jellegű, a hívek erkölcsösségét és erényeit szabályozó ima- és elmélkedésszövegeket. (Bendel 2007: 154.)

¹⁹ Edith Saurer a korabeli Ausztriában kiadott imakönyvek tanulmányozása során ugyanerre a megállapításra jut. (Saurer 1991: 351.)

²⁰ A szerzők között egyetlen hölgy van: Blaskó Mária (1891–1956). Ő írónőként, tanítónőként, majd polgári iskolai tanárnőként tevékenykedett Temesváron, később Budapesten. Egyik vezéralakja volt a magyarországi Jézus Szíve Tisztelet gyermek mozgalmának (Szívgyárda), és ehhez kapcsolódóan több tucat gyermek- és ifjúsági regényt írt. (MKL I. 870.) Láng Ince (1868–1955) ciszterci szerzetes, főgimnáziumi hittanár és teológus. (MKL VII. 647.) Hock János (1859–1936) római katolikus pap, gimnáziumi hittanár, országgyűlési képviselő. (MKL IV. 904–905.) Sik Sándor (1889–1963) piarista tanár, költő, műfordító, egyházi író, az MTA levelező tagja. (MKL XII. 111–113.) Schütz Antal (1880–1953) piarista szerzetes, a 20. század legjelesebb teológusa. (Puskás 2010. 159.) Dr. Halász Pál (1890–1958) pap, hittanár, számos imakönyv, prédikációgyűjtemény, lelkiségi, ájtatossági mű szerzője. (MKL IV. 524.) Niedermayer Antal (1868–1924) plébános, tanítóképző tanár. (MKL IX. 800.) Molnár József (1866–1937) kántortanító, a korszak egyik leggyakrabban használt ének- és imakönyvének az *Orgonahangoknak* az összeállítója. (MKL IX. 286.) Jámbor László (1874–1963) jezsuita szerzetes, számos lelkiségi és pedagógiai jellegű vallásos mű szerzője. (MKL V. 573.) Kunszigethi Mihályról nem rendelkezünk adattal. Ágoston Károly (1847–1937) főgimnáziumi tanár és szentszéki tanácsos. (Értékkereső é.n.)

²¹ A korabeli elemi és középszintű oktatás társadalmi bázisáról bővebben lásd: Müller 2000: 131–205.

sát tekintve a legfontosabb kultúrateremtő és ismeretközvetítő szereppel bírt az országban. Különös tekintettel arra, hogy az óvodától a felsőfokú tanulmányokig az oktatás–nevelés minden szintjére kiterjedt.²² A kontrollnak, a katekizmus gyerekkori vagy korai indoktrinációjának ez kiváló és meglehetősen nagy terepet teremtett.²³ Emellett a nagyobb fokú szabadossággal, a polgári világ újdonságai-val (mozi, színház, sajtóhoz, regényekhez való könnyebb hozzáférés) rendelkező városi közeg önmagában is indokoltta tette az egyház álláspontjának erősítését. Az akkor még tömegirodalmi terméknek számító imakönyvek jó eszköznek bizonyultak e célok eléréséhez.

A szerzők, Blaskó Máriát és Molnár József kántortanítót leszámítva, valamenyien a korabeli hazai klérus, illetve a katolikus értelmiség meghatározó (többen az MTA tagjai), magasan iskolázott férfijai közül kerültek ki: írók, költők, teológusok, szónokok. Amikor tehát ima- és elmélkedésszövegeiket elemzés tárgyává tesszük, az ő nőkről alkotott képükről olvashatunk. Ez nem egy deskriptív kép, hanem normatív és preskriptív. Elsősorban azért, mert a nők elé állított normák legtöbbször nem csak a férfiak elé állított normáktól különböztek, hanem vélhetőleg a női élet realitásaitól is.

Középpontban a tisztaság erénye

Meglehetősen hosszú lista állítható össze azokból az erényekből, amelyek mentén megrajzolták a korszak imakönyvei, illetve azok szerzői az ideális keresztény nő alapvonásait: szerény, alázatos, szerető szívű, erős lelkű, áhitatos, megértő, kegyes, bölcs, hűséges, könyörületes, az Urat félő, mások boldogságán munkálkodó, áldozatkész, nemes lelkű, csendes, halk, nem pletykás, a jó kedély, ízlés őrzője, odaadó, engedelmes, lemondó, tiszta szívű és lelkű, mértékletes (táncban, ruhában, szórakozásban, érzékiségben, gondolkodásban), ártatlan, romlatlan, fegyelmezett erkölcsű, önmegtagadó, feddhetetlen, liliomtisztaságú, érzékiséget leküzdeni tudó, nem paráználkodó, nem buja, szorgalmas, házias, takarékos, köteleességtudó, nem dorbézoló, nem cicomázkodó. Az erénykatalógusként is funkcionáló hosszú listából látható, hogy a sok általános érvényű és vallásos lelkületet segítő tulajdonság mellett kiemelkedően sok irányul a nő erkölcsösségére, ami legfőképp a testi tisztaságot és romlatlanságot jelentette. Az imák sokasága egyértelműen azt mutatja, hogy a polgári világból érkező veszélyek leküzdése mellett a testi tisztaságért és a romlatlanság megőrzéséért volt leginkább kívánatos fohászkodnia a fiatal lányoknak és az őket nevelő anyáknak. Ez a legtöbb imában és elmélkedésben központi témaként kerül elő. A szövegekben általában nem a testiség van a középpontban,

²² Gergely 1999: 246.

²³ Kádár 2014: 32.

hanem a tisztaság, annak megőrzése, féltve óvása és a vágyat felkorbácsoló mindennemű forrás elfojtása. Az egyházi beszéd tehát ugyanúgy, mint a világi közbeszéd, kerülte a testiség témáját, pontosabban direkt módon nem beszélt arról. A testi tisztaság piederstálra állításán keresztül, képekkel, kódolt kifejezések és szavak segítségével fejezte ki a szexualitásról, testiségről alkotott elképzeléseit a „*nő legundorítóbb és legutálatosabb tulajdonságának*” tartva a szemérmelenséget.²⁴ Míg a szavak többségét tabusította, a sajátos, metaforikus nyelvezet segítségével a szexualitás minden megnyilvánulását szabályozta.²⁵

„*Nemde, kedves hugom, helyesen döntött a kertész? Mily szép virág is a liliom! Mily előkelő és nemes a tartása. Lágyan hajladozó kehelyszája, mintha csak azt suttogná: vigyázz magadra és ne légy soha közönséges! A mily édes, bájos az illata! Az is azt leheli, susogja: őrizd meg szíved nemeségét, érintetlen tisztaságodat. Sértetlen, ragyogóan tiszta leveleit néhány aranyos erecske élénkíti s ezen hótiszta levelek is mintha azt mondanák a szemlélőnek: ugye, mily szép a hősív-lélek, az ártatlanság! Mily kedves látvány, midőn reggeli harmatfürdője után habfehér koronáján ragyogó harmatcseppek tündöklenek és minden cseppből egy-egy napocska sugárzik feléd, édesen kérve téged: légy te is tiszta, szép; vigyázz szíved liliomára.*”²⁶

A fenti, Mária-lányokhoz írott elmélkedés jól szemlélteti, hogy melyek voltak azok a kodifikált képek és célzások, amelyekhez előszeretettel nyúltak a női testiség leírásakor a katolikus értelmiség tagjai. Leggyakrabban a tisztaság szimbólumaként ismert virágok (rózsa, liliom) fejlődése és sajátosságai képezték a párhuzam alapját, hiszen a szó szoros értelmében lehetőséget adtak a téma virágnyelven való tárgyalására. Ez volt tehát a nyelvi közleményeknek az a rendszere, amelyen belül megengedetté vált a nemiségről való beszéd.²⁷ Az itt elemzett könyvek szövegei arra engednek következtetni, hogy egy meglehetősen egységesen alkalmazott fogalmi hálóról van szó, legalábbis az imák, elmélkedések műfajában.²⁸ Nyilvánvalóan maga a műfaj is indokolja ezt a képi megjelenítést.

Ugyanakkor számos olyan forrásszöveggel is rendelkezünk, amelyek azt sejtetik, hogy e virágnyelv mögött nem pusztán a szemérmesség nyelvi kommunikációját kell látnunk, hanem egy tudatos, tudományos felvilágosítás-ellenességet is. A

²⁴ Magyar 1895: 259.

²⁵ Foucault 1999: 19.

²⁶ Jámbor 1915. 11.

²⁷ Foucault 1999: 19–20.

²⁸ Jelen tanulmányban kevésbé kapnak szerepet a prédikációk és vallásos tárgyú erkölcsnemesítő olvasmányok. Átfogó feldolgozásuk híján, egyelőre csak elszórt adatokkal, de igazolható ez a megállapítás.

korabeli katolikus felfogás szerint ugyanis, a felvilágosítás célja nem az „élet nagy vegykamrájába való tudós belátás” elérése volt, hanem a gyermekek erkölcsi védelme, ezen belül is az „akarat ellenálló erejének a kiképzése”.²⁹ Arról egyébként is kevés adattal rendelkezünk, hogy a nők mennyit tudtak a szexualitásról. Kádár Judit tanulmányában egy további fontos szempontra is felhívja a figyelmet.

„Miközben a szexualitásról szóló szabadabb diskurzus hatására az 1910-es években az Osztrák-Magyar Monarchia keleti felében is megjelent a pedagógia új ága, a német nyelvű művekre támaszkodó szexuális pedagógia, melynek célkitűzése az ifjúság felvilágosítása volt, Magyarországon a nemi felvilágosítást szolgáló könyveknek is a keresztény normákhoz kellett igazodniuk. E kiadványok, köztük a középosztálybeli hajadon lányok, fiatal férjhezett nők és külön a női cselédek számára összeállított életvezetési kalauzok jelentős részének szerzői is az egyház, illetve valamelyik szervezeteinek tagjai köréből kerültek ki.”³⁰

Ez is a tabusítás részét képezte, ahogy arról Dr. Csaba Margit nagylányoknak írott 1934-es felvilágosító könyvében olvashatunk. A katolikus orvosnő véleménye szerint a házasság előtt álló lányoknak semmi szüksége nincs arra, hogy a nemi életéről részleteket tudjanak meg. Elég, ha férjhezmenetel után megtapasztalják azt, akkor pedig „örüljön, hogy nem tud többet”.³¹ A katolikus vélekedés szerint a mélységes vallásosság, így például az imák és elmélkedések gyakori újraolvasása, a gyakori gyónás, áldozás lehetett az egyik leghatékonyabb eszköze az elvárások és köteleességek memorizálásának és az „érzéki vágyak szabályozásának”.³² Az imádkozó leány, anya, feleség, özvegy a felsorolt köteleességek sorában magát ismerhette fel, az elmélkedések segítségével átgondolhatta saját helyzetét. Az ima funkciójának egyfajta pedagogizálódását figyelhetjük meg ebben, ami a korszak áhitatirodalmi alkotásainak egy jellemző sajátossága volt.³³ Ezt a nevelő jelleget erősítették a korszak imakönyveiben újként megjelenő, erkölcsnemesítő, morálizáló elmélkedés-betoldások.

„A szüzesség a hajadon érénykoszorújában a legszebb gyöngy, lelkének legékesebb kincse, állapotának legmegfelelőbb erénye. Rajta fordul meg

²⁹ Komócsy 1908: 411.

³⁰ Írt ilyet kamaszlányok számára Bánhegyi Jób bencés pap, Szegedy-Maszák Aladárné és Stumpf Károlyné a Katolikus Háziasszonyok Országos Szövetségének elnöke és alelnöke, valamint a keresztény orvosnők nevében felvilágosító könyveket publikáló Csaba Margit doktornő. A témáról bővebben lásd: Kádár 2014: 32.

³¹ Csaba 1934: 111–112.

³² Komócsy 1908: 414.

³³ Saurer 1990a: 356.

minden, vele áll vagy esik minden. Elvesztése fertőzött ifjúság és birto-ka nagyobb becsű, mint a világ minden aránya. [...] Légy erkölcsöidben tiszta és szemérmes, magadra hagyatva is, gondolataidban és pillantásaidban, testtartásodban és mindenben, amit mívelsz. Tested a Szentlélek temploma.”³⁴

Látható tehát, hogy a lány tisztasága kulcsfogalommal és alapmotívummá vált a katolikus ima- és elmélkedésszövegekben. Minden további erényt ebből eredeztetek, így szinte görcsös félelemmel igyekeztek óvni őket a szexualitásnak még csak a gondolatától is. Ennek a meggyőződésé válását számos imaszöveggel kívánták az imakönyvek segíteni.

„Mindenható Isten! aki az embert saját képedre teremtetted és éppen azért gyűlölsz benne minden tisztátalant: oltsd ki szíveimből a fajtalanlángot, hogy méltó hajléka legyen a Szentléleknek. [...] Add, hogy az élet tiszta örömeit keressem és szeressem és azokat a világ gonosz mulatságaival, léha gyönyöreivel soha össze ne tévesszem, vagy föl ne cseréljem.”³⁵

Ez a vélekedés természetesen bőven merített a katolikus egyház évszázados hagyománnyal rendelkező tanításaiból is.³⁶ Az újdonság itt nem a testi tisztaságnak, illetve az azt megjelenítő különféle szimbolikus képeknek a használata volt, hanem annak kitartó tematizálása és ismétlése.³⁷ Ahogy a címben szereplő toposz is utal rá, a katolikus klérus és értelmiség ideálja az a lány, illetve nő volt, aki vágyait elnyomva folytonosan a Szentlélek befogadására készítette fel testét, lelkét egyaránt. A kedvelt képet a következőképpen magyarázza egy imaszöveg:

„Mindenható Uram, Istenem, ki lelkemet saját hasonlatosságodra teremtetted, ne enegedd, kérlek, hogy valaha bemocskoljam képedet. Te elvesztéssel fenyegeted azokat, kik megszentégtelenítik szent templomod; az én testem, ó Istenem, a te megszentelt templomod, melyben a Szentlélek lakozik kegyelmével s melyet Jézus Krisztus annyiszor megszentelt imáandó jelenlétével, midőn velem a szentáldozásban egyesült. Azért, ó Is-

³⁴ Ágoston 1930: 105–106.

³⁵ Halász 1924: 283–284.

³⁶ E szerint a testi vágy bűnnek számított, egyedül a gyermeknemzés céljából létesített nemi kapcsolatot fért bele a megengedett kategóriába. A bűnbeesés által azonban „az ember önteltségében elhagyta Isten, s mivel nem engedelmeskedett Istennek, ezért nem tudott önmagával sem engedelmeskedni” írta Szent Ágoston. Szavaival arra utal, hogy a test eredeti tisztaságának elvesztése miatt minden hívőnek folyamatosan örködni kell saját testi vágyainak megregulázása fölött. Bővebben lásd: Szent Ágoston 2006: 255–257.

³⁷ Saurer 1990a: 352.

*tenem, ne túrd meg e templomban amaz ocsmányságokat, melyeket olyan nagy utálattal gyűlölsz, és ne engedd, hogy szívem vagy testem tisztaságát bármi módon is megsértsem.*³⁸

A vágyak féken tartása és megengedése a házasság alatt is kívánatos volt. Az azonban, hogy mi az elvárt és megengedett az egészség és a szaporodás érdekében, szigorúan tabusítva volt, különösen, ha nőkről volt szó.³⁹ Az imák és elmélkedések tanúsága szerint a katolikus felfogás abból az alapvetésből indult ki, hogy a házasság legfőbb célja a gyermekek nemzése, így a szexualitás is csak e keretek között volt megengedhető. Ugyanakkor a születések szabályozása is tiltott volt, ami komoly dilemma elé állította az asszonyokat. Dr. Csaba Margit tanácsadó könyvében számos történettel példázza ezt. Több olyan történetet is leír leány olvasóinak, amelyben házas asszonyok keresték fel őt abortusz céljából. Megoldásként a vágyak megölését, a házasság felfüggesztését és a testvéri egymás mellett élést javasolja.⁴⁰

Az imakönyvek nyilvánvalóan nem tárgyalják ezt a témakört ennyire részletesen, csak a gyónáshoz tartozó lelkiismeret-vizsgálatok kérdései között bukkan fel olykor a születésszabályozás tilalma. Az azonban az imádságokból és elmélkedésszövegekből is egyértelműen kiderül, hogy az egyházi vélekedés alapvetően kizárta a szexuális aktusnak, mint a házasságot megszentelő szentségi anyagnak, illetve alapvető biológiai igénynek a lehetőségét. Néhol állatiként (lásd fent), néhol a házasság iránti engedelmességből elviselt rosszként olvashatunk róla forrásainkban:

*„Aki férjhez megy, számolnia kell azzal, hogy férjének alá lesz rendelve a házasságban, házastársi kívánságainak bűn terhe alatt köteles megfelelni, nehogy férjét hűtlenségbe, halálos bűnbe kergesse. A csak eszményi házasság leányábránd. Kiváltságos szenteknél, közös megegyezésre, látunk szüzi együttélést házastársakként (Szent Imre) de ez csak közös megegyezésre a kiváltságos lelkek hivatása lehet, éppúgy, mint a szerzetesi élet. De a házasság nem lehet csak érzéki. A házastársak egy lélek is; az is kell, hogy legyenek.”*⁴¹

A szövegek egyben utalnak arra is, hogy a kor szexuális modelljében az aktivitás mindig a férfihez volt rendelve, a nő szerepe passzív volt, ösztön nélküli.⁴² Ennek megfelelően a kor extremitásra, erotikára, szentimentalizmusra hajló vég-

³⁸ Sík-Schütz 1913: 367.

³⁹ Frevert 1986: 130.

⁴⁰ Csaba 1934: 18.

⁴¹ Blaskó 1923: 549.

⁴² Hull 1988: 61.

zet asszonya (*femme fatale*) szimbolikus alakjának ellenpólusaként a keresztény tisztaságot, szüzességet és engedelmességet megtestesítő, szeplőtelenül fogantatott Mária alakját emelte legfőbb példaképpé. Itt nem egy új ideál megalkotásáról volt szó, inkább csak bizonyos tulajdonságok (anyaság, jámbor, engedelmes és alázatos nő) előtérbe helyezéséről.⁴³ A következő fohászban erről olvashatunk:

*„Lebegjen előttem szüntelen a tisztaság liliomának, a boldogságos szüz Máriának szeplőtelen példája, hogy az élet ösvényén az ő nyomdokait kövessem. Szerényen magányba vonulva élt ő, egész alázatosággal hódolva szent akaratonak, szelidség, angyali tisztaság, béketűrés voltak a szép erények, melyek őt előttem oly kedvessé tették; add, hogy ezek által igyekezzem én is megnyerni szent tetszésedet.”*⁴⁴

A korábbi égi királynő, fájdalmas anya, közbenjáró, csodatévő Mária anyai alakja mellett tehát az erényes keresztény nő került a középpontba.⁴⁵ Ennek megfelelően a „máriás” erények tudatosítása már a női életre való felkészítésben fontos szerepet kapott. Az imakönyvek címében és szövegeiben felbukkanó „Mária hű leánya” és „Mária gyermekei” kifejezések jól visszatükrözik ezt a törekvést. Az ekkor meginduló katolikus lánynevelés egyik legfőbb alappilléret képezte ez a gondolat, ahogy azt a Miasszonyunkról Nevezett Kalocsai Szegény Iskolanővérek imakönyvében olvashatjuk a vallásosság rendszabályai között: „6. Mindennapi imáikat a növények ajátatosan végezzék. Lefekvés előtt vizsgálják meg lelkiismeretüket. 7. A b. Szűz Máriát, Isten anyját, tiszteljék, mint a nőnem példaképét.”⁴⁶

Mária olyan identifikációs modellként működött, amelytől a klérus azt remélte, hogy a hívek – jelen esetben a fiatal lányok és asszonyok – ellenállnak a kor kísértéseinek, és távol maradnak a bűnös úttól. Ez fontos volt, hiszen a nőkön, anyákon keresztül a papság az egész társadalom erkölcsi, vallási, mentális megújulását is megvalósíthatónak látta. Máriának, mint második, tökéletes Évának a középpontba állítása ezt a tanítást húzta alá. E szellemiség jegyében alapították például a 20. század első harmadában szervezetileg kiteljesedő hitbuzgalmi egyesületeket, a Mária-kongregációkat. Az egész országban népszerű és elterjedt, fiatalokat és lányokat megcélzó egyesületek gyakran az egyházi középfokú iskolákhoz

⁴³ Az 1850 és 1950 közötti korszakot az egyháztörténelemben „Máriás évszázadként” is szokták nevezni. A periódust a Szeplőtelen fogantatás (1854) és a Mennybevétel (1950) dogmája foglalta keretbe, de erre az időszakra estek a lourdes-i és fatimai jelenések is. A felvilágosodás és a racionalizmus által háttérbe szorított Mária-tisztelet ebben az időben újra felvirágozott és nagyon népszerű lett. Erről bővebben lásd: Beinert 1984: 75–116.

⁴⁴ Kunszigethy 1883: 380.

⁴⁵ Schlögl 1995: 37.

⁴⁶ 1926: 4.

kapcsolódtak. Célkitűzései között kiemelt szerepet kapott az ifjúság vallási, erkölcsi nevelése, valamint a Mária-tisztelet terjesztése.

„Ahol a Mária-tisztelet virágzik, ott virágzik a hitélet is, ott szeretik és követik Jézust is; az anya tisztelete a fiú tiszteletét is melegebbé, bensősége-sebbé s erőteljesebbé teszi. A Mária-kép olyan ideál, amely millió és millió szenvedő szívébe öntött már balzsamirt s amely millió és millió ifjú keblében keltette fel a lelkes, lovagias ragaszkodást az erényhez, a tiszta élethez, a szeplőtelen lobogóhoz. A kongregáció ezt a Mária-tiszteletet választotta különös céljának.”⁴⁷

Ahogy olvasható, a Mária-tisztelet tudatos formálásában komoly társadalom megújító lehetőséget láttak. Általa megőrizhetőnek és megnyithatóknak találták „azokat az erkölcsi erőforrásokat, amelyek nélkül nemzeti fennmaradásunk és feltámadásunk elképzelhetetlen” – írta Bangha Béla jezsuita szerzetes a kongregációról írott kalauzában.⁴⁸ A Mária kongregációk mellett a Mária-lányok intézményét említhetjük még, mint olyan szervezeti formát, ahol szintén megvalósulhatott az egyháznak az a tudatos törekvése, hogy lányait a Máriás-lelkiség jegyében készítse fel a keresztény női életre.⁴⁹

A büntudat ébrentartása

„Adj nekem szeretetet Te irántad, gyűlöletet enmagam iránt, vonzalmat felebarátaim s undort a csábító, bűnös világ iránt”⁵⁰ – olvashatjuk Niedermayer Antal lányok számára összeállított imakönyvében. A szöveg már jelzi, hogy a tisztaság hangsúlyozása mellett a bizalmatlanság volt a katolikus vélekedés másik fő sajátossága. Mindenben, ami az akkor kibontakozó modern polgári világhoz tartozott, az erkölcsöket romboló bűn lehetőségét látta. Minden kihágás, akár csak gondolati síkon történt is, halálos bűnnek számított. Ezért kulcsfontosságú volt a büntudat ébrentartása, az ösztönök megfékezése és a megfigyelés fontossága. Mindezek a belső világra is kiterjedtek. Már Szent Ágoston óta érvényes az az önmegfigyelési

⁴⁷ Bangha 1911: 8.

⁴⁸ Bangha Béla (1880–1940) jezsuita szerzetes, hithirdető, szerkesztő, író. (MKL I. 589.)

⁴⁹ Mária-lányoknak nevezték az ország egyes helyein a Mária kongregáció tagjait, többnyire azonban különálló szervezetet alkottak. Egy idősebb asszony (Mária-dajka) vezetése alatt álló lányok általában vasárnapi miséken, körmeneteken, nagyünnepeken, esküvők, temetések alkalmával kaptak szerepet. Különleges tisztelet övezte őket, csak az arra legméltóbbak, a legbuzgóbb vallásosok, legtisztább erkölcsűek kaptak felvételt körükbe. Probaidószer után, fogadalomtétellel válhattak Mária-lánnyá és innentől viselhették a szűzi tisztaságot jelképező fehér társulati ruhát. Bővebben lásd: Varró 2007: 191–194; Dám 1944.

⁵⁰ Niedermayer 1903: 40.

doktrína, amely szerint a bűnös gondolat kerülése miatt szükségünk van az állandóan munkáló belső szemre.⁵¹ „Cselekedj azon alapos félelem szerint, hogy a mit bűnnek gondolván cselekszünk, hogy ez mindig bűn.” – tanácsolja Molnár József az Égi orgona virágok című imakönyv lelki tükrében.⁵² Láng Incze 1902-es *Venite Adoremus* című imakönyve szintén a büntudat ébrentartásának eszközét alkalmazza. Elmélkedésében arra emlékezteti az ifjakat, hogy az özönvíz, Szodoma és Gomorra pusztulása szintén az Isten fajtalankodásért járó büntetése, majd folytatja:⁵³

„Igy tehát ez a bűn nyilván iszonyat tárgya Isten előtt, valóban ég és föld előtt iszonyat tárgya. Nemcsak az Isten utálja ezt a bűnt, mely az ő képét emberben, Jézus Krisztus tagjait és a Szentlélek templomát minden más bűnnél jobban megbecsteleníti és meggyalázza; az emberek is, ha még oly alávalók és elvetemedettek volnának, ők maguk mégis undort és irtózatot éreznek az ilyesféle bűnösökkel szemben.”⁵⁴

Az elrendelt penitenciák, a kódolt utalások mind arra utalnak, hogy a híveknek is gondot okozott az előírások betartása. A papok pedig – például a gyónatás intézménye által – tudtak ezekről, olykor vélhetőleg többet is, mint híveik erényeiről, házasságuk sikerességéről. Egyfajta kettősség ragadható meg ebben: a tagadó hallgatás, amivel szemben ott áll a kérdés erkölcsi szempontból történő aprólékos vizsgálata.⁵⁵ A gyónáshoz kapcsolt lelkiismeret-vizsgálatok és lelki tükrök, amelyekben olykor meglepően kimerítő részletességgel járták körbe a paráznság és a házasságtörés témáját, szintén a szexuális vétkek halálos bűn voltát igazolják.

„Tudnod kell, hogy e két parancsolatnak szabad akaratodból való megszegése, hacsak gondolat és vágyal történik is, mindig halálos vétek. Vizsgálj meg tehát magadat: Nem gyönyörködtem-e öntudatosan tisztátalan gondolatok és vágyakban? Nem gondoltam-e örömet előbbi ilyenemű bűneimre, nem tetszettek-e tudtommal s akaratommal tisztátalan álmaim? Nem mondtam-e parázna beszédeket, nem nevettem-e ilyeseket hallván, nem hallgattam-e örömet másokat, nem engedtem-e alattvalóimnak ily beszédekbe ereszkedni? Nem voltak-e jelen gyermekek és más ártatlan személyek? Nem daloltam-e parázna dalokat, nem irtam-e, nem hallgattam-e örömmel ilyeseket, nem tanítottam-e ilyesekre másokat? [...] Nem

⁵¹ Pléh 2010: 404.

⁵² Molnár–Meiszermann 1925: 81.

⁵³ Láng 1902: 49.

⁵⁴ Láng 1902: 49–50.

⁵⁵ Vergote 2008: 88.

akartam-e szemtelen járás-kelés, illetlen ruházat, tisztátalan tekintetés, kacsintgatás által másokat e bűnre csábítani? Nem történt-e magában a templomban? Nem vétkeztem-e túlságos hízelgés, csókok, ölelgetés, vakmerő érintés által? Nem engedtem-e ilyeseket másoknak? [...] Nem voltam-e éjjel másnemű személyeknél? Nem vétkeztem-e ott valamiképpen a tisztaság ellen? Nem ártatlanok voltak-e még azon személyek, kikkel vétkeztem, nem hízelkedés, ajándék vagy erőszakkal vittem-e őket ilyes tettekre? Nősültek vagy nőtlének voltak-e? Nem rokonok, nem Istennek szentelt vagy fogadás által szüzesség és tisztaságra kötelezett személyek voltak-e? [...] Nem valami különös módon vittem-e azon cselekedeteket véghez? Nem vonatkozott-e vágyam valami lelketlen teremtményre, állatra?”⁵⁶

Ezáltal „a lelkiismeret-vizsgálatot, mely a hitben az önismeret és az őszinteség gyakorlására való, megfosztják valódi szerepétől, és elsősorban az érzéki képzelgés és az önkéntelen testi megnyilvánulások kiirtására irányuló önmegfigyelés eszköze lesz” – írja Antone Vergote, valláslelektan-professzor.⁵⁷ Foucault véleménye szerint a katolikus lelkipásztorkodásban a bűnbocsánat szentségéhez kapcsolódó gyónatás teremtett olyan beszédhelyzetet, amikor némileg feloldódott az engedélyezett szóhasználat, a kodifikált célzások és a metaforák retorikája.⁵⁸ A 18–19. századi gyónatási segédkönyveket vizsgáló Edith Saurer a gyónás morális hasznosságáról írott tanulmányában hasonló következtetésre jutott. Azt hangsúlyozza, hogy a gyónás az egyházi pasztoráció számára a morál, a hűség, az engedelmisség, az őszinteség megtanulásának és megtanításának eszközévé vált. Általa volt lehetséges, hogy a pap, akire mint nevelőre tekintettek, közvetítse a hívek felé a bűnnek, mint a viselkedési szabályokról alkotott vallási elképzelésnek a mibenlétét.⁵⁹ Ez sokakban ellenérzéseket is keltett, ahogy arról például egy korabeli antiklerikális írásban olvashatunk:

„A prédikáló székéből elhíttetik a szegény néppel (ti. a papok – F. K.), hogy a ki az összes titkait, családi magándolgait az ő fülébe nem súgja bele, az pokolba megy. Mi a pokol? A katekizmus erre a kérdésre így felel: „A pokol az a hely, a hol az elkárhozottak lelkei örökké kínlódnak.” Tudjátok mi ez a szó örökké? Elhíttetik-e azt, hogy a jóságos, bölcs, irgalmas isten, azért, mert a papnak nem mondjátok meg valamelyik bűnötöket, örök kínlódásra kárhoztat? Persze, hogy elhíttetik. Az emberi természet olyan, hogy

⁵⁶ Molnár–Meisermann 1925: 81.

⁵⁷ Vergote 2008: 87.

⁵⁸ Foucault 1999: 20–29.

⁵⁹ Saurer 1990b: 143–145.

ha valamit sokszor mondanak neki, utoljára elhiszi. Ezzel a gyónással a markában tartja a pap az asszonyt, az asszonynál fogva a gyermekeket, a családnál fogva a férfit is.”⁶⁰

Milyen megoldást kínált az egyház? Az érzékiség veszélyeinek fő ellenszerei a teljes elzárkózás, elfojtás és az érzelmek tudatos elnyomása voltak. A hívő lányoknak, asszonyoknak folytonosan azon kellett örködniük, hogy ezeket a védelmi funkciókat működésben tartsák, gond esetén pedig lelki vezetőjüktől kérjenek tanácsot.

Konklúzió

A tanulmányban középpontba állított katolikus ima- és elmélkedésszövegek, valamint az ezek mellett felvonultatott egyéb, katolikus források mind arra mutatnak rá, hogy Foucault represszióteória ebben a kontextusban is teljesen helytálló.

„A házaspár a modell, a norma, az igazság letéteményese, és csakis a házaspárnak van joga ahhoz, hogy beszéljen a titokról. Mind a társadalmi térben, mind otthon, a négy fal között, egyetlen elismert, hasznos hajtó és termékeny színhelye van csak a szexualitásnak: a szülők hálószobája. Minden, ami ezen kívül van, ködbe vész; az illemtudó viselkedés kerüli a testiséget, az illemtudó beszéd sterilizálja a nyelvet. Az öncélú szexualitásra pedig – ha nagyon macakskodik, ha maga mutogatóbb a kellesténél – egykettőre rásütik a természetellenesség szégyenbélyegét: ez meg is szabja státusát, és azt is, milyen büntetés jár érte.”⁶¹

Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy – jóllehet a kora újkorban mind az állam, mind az egyház intenzívebbé tette a szexuális viselkedésről folytatott diskurzust – érdekük eltérő volt. Míg az állam a külső rend, a téma fiskális vonatkozásai miatt tartotta ezt fontosnak, addig a katolikus egyház az ember, tágabb vonatkozásban pedig a társadalom egészséges lelkiállapotának megőrzésére fókuszált.⁶² A korabeli katolikus egyházi érvrendszernek az egyik legélesebb sarokpontja a néhol állati-ként, néhol a házasság iránti engedelmisségből elviselt rosszként megjelenő szexuális aktus bűnnel való összekapcsolása volt. A bűn elkerülésének legfőbb eszközéül a test tisztaságának túlfokozott mértékű elvárását állították. Különösen a fiatal lányok számára felkínált ima- és elmélkedésszövegekben jelent meg ez markánsan. A piedesztálra állított és szakralizált testi tisztaság leírásának metaforákból és kódolt

⁶⁰ Egy római katolikus polgár é.n.

⁶¹ Foucault 1999: 7.

⁶² Fuchs–Thomson 2005: 34.

célzásokból épített saját nyelvezete mind e köré a gondolat köré épült. Sem az eddig megismert korabeli neológ zsidó, sem pedig a protestáns imakönyvek szövegeiben nem kap olyan kiemelt szerepet a nemi erkölcsök védelmének a kérdése, mint a katolikusoknál. Véleményem szerint itt, tehát a hangsúlyok különbözőségében, a bűntudat belsővé tételében, a tabusítás fokában és mértékében ragadhatjuk meg a katolikus imakönyvekben közvetített álláspont legfőbb sajátosságait. E tekintetben az egyéb kiegészítésül idézett forrásszövegek sem hoztak más eredményt. Nyitva maradt azonban a kérdés: mennyire tudták a szövegek olvasóikat fegyelmezni, azaz a felkínált ideálképeket mennyiben és hogyan fogadta be az olvasó? Azt feltételezem, hogy sokszor szemérmes hallgatással, máskor az elvárások nyomasztó terhével és minden bizonnyal sok esetben az előírások ellenében megnyilvánuló természetes viszonyulással.

FORRÁSOK

- Ágoston Károly 1930: *Mária hű leánya. Kongregációi kalauz egyszersmind imakönyv minden kath. nő számára.* Szt. István Társulat, Budapest.
- Bangha Béla 1911: *Mi a kongregáció? Rövid kalauz a Mária-kongregációk számára.* Mária-Kongregáció; Pallas Nyomda, Budapest.
- Blaskó Mária 1923: *Imádság és élet, imák és tanítások hajadonok számára.* Szt. István Társulat, Budapest.
- Dr. Csaba Margit 1934: *Amit a nagyleánynak tudnia kell.* Szt. István Társulat, Budapest.
- Egy római katolikus polgár é.n.: *Halgassanak a papok! Miért prédikálnak a r. kath. Papok a polgári házasság ellen?* Budapest. (http://mtdportal.extra.hu/books/Hallgassanak_a_papok.pdf – Letöltés: 2017. január 9.)
- Dr. Halász Pál: *Mária gyermeke. Imádságok könyv katolikus magyar leányok számára.* Budapest.
- Hock János 1903: *Ifjúsági imakönyv serdülő ifjak és leányok számára.* Budapest.
- Értékkereső. A szatmári egyházmegye papjai 1904-től. (https://www.google.hu/webhp?sourceid=chromeinstant&rlz=1C1AVSK_huHU709HU709&ion=1&espv=2&ie=UTF-8#q=%C3%81goston+K%C3%A1rly+pap – Letöltés: 2017. január 9.)
- Frauhammer Krisztina 2013: *Az 1800 utáni imakönyvek adatbázisa.* (Online elérhetőség: <http://neprajz.bibl.u-szeged.hu/IMA/login.php> – Letöltés: 2017. január 9.)
- Intézeti imakönyv. A Miasszonyunkról nevezett Kalocsai Szegény Iskolanővérek Társultában fennálló intézetek növendékeinek használatára.* Kalocsa.
- Jámbor László S.J. 1915: *Levelek egy Mária-leányhoz.* Kis könyvtár a katolikus hívek számára 8. Jézustárs., Budapest.
- Dr. Komócsy István 1908: *A gyermekek nemi fölvilágosítása. Katolikus Szemle* (22.) 4. 405–416.

- Kunszigethy Mihály 1883: *A Kath. anya imádsága Szent Anna anyánk példája után vagyis: útmutatás szent Anna követésére és tiszteletére. Épületes, oktató- és imakönyv arák, férjezett nők, özvegyek, különösen pedig a szent Anna egyleti tagok számára.* Budapest.
- Dr. Láng Incze 1902: *Venite Adoremus! Katolikus oktató- és imádságok könyv a tanulóifjúság számára.* Szt. István Társulat Budapest.
- Magyar Ferenc 1895: *Prédikáció Gyümölcsoltó Boldogasszony ünnepére.* In: Magyar Ferenc: *Vasárnapi és ünnepi szent-beszédei. 1. köt.* Egri Egyházmegyei Irodalmi Egyesület, Érseki Lyc. Ny., Eger. 255–265.
- Molnár József – Meisermann Ignác 1925: *Égi orgona virágok. Ima és énekeskönyv.* Steinbrenner Ker. János Katolikus Könyvkereskedése, Budapest, New York.
- Niedermayer Antal 1903: *Magasztaljátok az Urat! Katolikus imádságos és énekeskönyv tanítónő- és óvónőképző-intézetek, polgári és felsőbb leányiskolák használatára.* Szeged.
- Sík Sándor – Schütz Antal 1913: *Imádságok könyv egyszersmind kalauz a lelki életre.* Szt. István Társulat, Budapest.
- Szent Ágoston 2006: *Isten városáról. 3. köt.* Fordította: Dr. Földváry Antal. Kairosz, Budapest.
- Vetési József 1900: *A nőemancipáció. (Harmadik, befejező közlemény).* *Katolikus Szemle* (14.) 10. 880–898.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Beinert, Wolfgang 1984: *Himmelskönigin – Urbild der Kirche – Neue Frau. Die Wandlungen des Katholischen Marienbildes von der Gegenreformation bis um Ende des 20. Jahrhunderts.* In: Wolfgang Beinert (Hrsg.): *Maria. Eine ökumenische Herausforderung.* Pustet, Regensburg. 76–116.
- Bendel, Rainer 2007: *Liturgie, Predigt und Gebet.* In: Dienzelbacher, Peter (Hrsg.): *Handbuch der Religionsgeschichte im deutschsprachigem Raum, 1750–1900. Band 5.* Schöningh, Paderborn. 133–194.
- Brandt, Juliane 2005: *Egy és ugyanazon felséges célra vagyunk mindnyájan teremtve. A 19. századi protestáns imakönyvek nőképe.* In: Gyáni Gábor – Nagy Beáta (szerk.): *Nők a modernizálódó magyar társadalomban.* Csokonai, Debrecen. 96–127.
- Brandt, Juliane 2004: *Nők a magyar protestáns imádságok könyvekben a 19. század második felében.* In: Jankovics József – Nyerges Judit (szerk.): *Hatalom és kultúra. Az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus (Jyväskylä, 2001. aug. 6–10.) előadásai. I–II.* Nemzetközi Magyarástudományi Társaság, Budapest. 606–613.
- Bödeker, Hans Erich – Gerald Chaix – Patrice Veit (Hrsg.) 1991: *Le livre religieux et ses pratiques. Etudes sur l'histoire du livre religieux en Allemagne et en France à l'époque moderne. Der Umgang mit dem religiösen Buch. Studien zur Geschichte des religiösen Buches in Deutschland und Frankreich in der frühen Neuzeit.* Veröffentli-

- chungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte 101. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen.
- Dám Ince 1944: A „Hordozó Mária” valláséleti szerepe Mátraalján: tanulmány a lelkipásztori néprajz köréből. Magyar Barát, Gyöngyös.
- Diós István – Viczián János (szerk.) 1993–2010: *Magyar Katolikus Lexikon* (MKL). Szt. István Társulat, Budapest.
- Foucault, Michael 1999: *A szexualitás története I. A tudás akarása*. Atlantisz, Budapest.
- Frevert, Ute 1986: *Frauen-Geschichte – Zwischen Bürgerlicher Verbesserung und Neuer Weiblichkeit*. Suhrkamp, Berlin.
- Fuchs, Rachel G. – Victoria E. Thompson 2005: *Women in Nineteenth-Century Europe*. Palgrave, New York.
- Gergely Jenő 1999: *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*. Pannonica, Budapest.
- Hull, Isabel V. 1988: „Sexualität” und bürgerliche Gesellschaft. In: Frevert, Ute (Hrsg.): *Bürgerinnen und Bürger. Geschlechterverhältnisse im 19. Jahrhundert*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen. 49–66.
- Kádár Judit 2014: Az elfojtás szerepe a társadalmi identitás létrehozásában. Büntudat és bűnhődés Kosáryné Réz Lola műveiben. *Társadalmi Nemek Tudománya Interdiszciplináris eFolyóirat (TNTeF)* (4.) 1. 28–43. (<http://tntefjournal.hu/vol4/iss1/kadar.pdf> – Letöltés: 2017. január 9.)
- Kay, Devra 2004: *Seyder Tkhines: The Forgotten Book of Common Prayer for Jewish Women*. The Jewish Publication Society, Philadelphia.
- Keszeg Vilmos 2008: *Alfabetizáció és írásszokások, populáris írásbeliség*. Néprajzi Egyetemi Jegyzetek 3. KJNT; BBTE, Kolozsvár.
- Kratz-Ritter, Bettina 1995: *Für „fromme Zionstöchter” und „gebildete Frauenzimmer”. Andachtsliteratur für deutsch-jüdische Frauen im 19. und frühen 20. Jahrhundert*. Olms Georg Verlag, Hildesheim–Zürich–New York.
- Müller Ildikó 2000: Az alap és középfokú leányoktatás Magyarországon a dualizmus időszakában. *Sic Itur ad Astra* 2000/3. 131–205.
- Saurer, Edit 1991: Versprechen und Gebote. Gebetbücher für Frauen. In: Bödeker, Hans Erik (Hrsg.): *Le livre religieux et ses pratiques. Études sur l’histoire du livre religieux en Allemagne et en France à l’ époque moderne*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen. 335–358.
- Saurer, Edit 1990a: „Bewahrerinnen der Zucht und Sittlichkeit”. Gebetbücher für Frauen – Frauen in Gebetbüchern. *L’Homme. Zeitschrift für Feministische Geschichtswissenschaft* (1.) 1. 37–59.
- Saurer, Edit 1990b: Frauen und Priester. Beichtgespräche im frühen 19. Jahrhundert. In: Dülmen, Richard van (Hrsg.): *Arbeit, Frömmigkeit und Eigensinn. Studien zur historischen Kulturforschung*. Fischer Taschenbuch, Frankfurt am Main. 141–171.

- Schlögl, Rudolf 1995: Sünderin, Heilige oder Hausfrau? Katholische Kirche und Weibliche Frömmigkeit um 1800. In: Götz von Olenhausen, Irmtraud (Hrsg.): *Wunderbare Erscheinungen*. Ferdinand Schöningh, Paderborn, Wien. 13–49.
- Szigeti Péter 2002: A szexualitás nyilvánossága a századforduló Budapestjén. *Médiakutató, 2002 tavasz*. (http://www.mediakutato.hu/cikk/2002_01_tavasz/07_szexualitas_nyilvános – Letöltés: 2017. január 9.)
- Szilágyi Vilmos 2005: *Szexualpszichológia*. Tankönyv és dokumentáció. Medicina, Budapest.
- Sz. Kristóf Ildikó 1995: „Istenes könyvek – ördögös könyvek” (Az olvasási kultúra nyomai kora újkori falvainkban és mezővárosainkban a boszorkányperek alapján). In: *Folklórműveltség a 18. századi Magyarországon*. Népi kultúra – népi társadalom XVIII. Akadémiai Kiadó, Budapest. 67–104.
- Szinnyei József 1891–1914: *Magyar írók élete és munkái I–XIV*. Hornyánszky, Budapest. (<http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/> – Letöltés: 2017. január 9.)
- Tóth György 1996: *Mivelhogy magad írást nem tudsz...: az írás térhódítása a művelődésben a kora újkori Magyarországon*. MTA Történettudományi Intézet, Budapest. 1996.
- Pléh Csaba 2010: *A lélektan története*. Osiris, Budapest.
- Puskás Attila 2010: Emlékkonferencia Schütz Antal (1880–1953) születésének 130. évfordulója alkalmából. *Teológia* 3–4. 159–160.
- Varró Ágnes 2007: A Mária-kongregációk és a Mária-lányok társulatának erkölcsnevelő törekvései és hatása a székesfehérvári egyházmegyében. *Alba Regia* 36. 191–194.
- Vergote, Antoine 2008: *Büntudat és vágy. A vallásos szemlélet és torzulásai*. Fordította Karsai Gábor munkájának felhasználásával Mohi Zsolt. Semmelweis Egyetem Mentálhigiénié Intézet, Budapest.
- Weissler, Chava 1998: *Voices of the Matriarchs: Listening to the Prayers of Early Modern Jewish Women*. Beacon Press, Boston.